

ÄR DET FEST SÅ ÄR DET

Scenen är bekant för de flesta. Peo fyller femtio, fest ska det bli. "Bandet kommer in, kånkande på sina grejer", som det står i scenanvisningarna. Förstärkare, gitarrer, en keyboard, ett dragspel...

- Ja gosse, vilka bilar man har haft. En crèmefärgad Pontiac, så låg att man satt med arslet i backen. Där kan man prata om glidare.

Bilar. Hästar och spel, Stig H i bägge och fyra gånger pengarna. Erogena zoner. Jobb, där det finns jobb. Och så musik. Mycket musik.

- Nu får vi börja repa.

- Vad är det för tonart?

- Leif, det är inga svårigheter, det är bara att hänga på.

- Det är lätt sagt... Vi kunde väl ha väntat med de här låtarna!

- Äsch, det är väl kul att köra lite nytt.

- Dessutom är det feigt att repetera.

Sånt är livet, sånt är livet

Så mycket falskhet bor det här

Den man förlorar vinner en annan

Så håll i vännen som du har kär

Tre män och en kvinna på scenen, klädda som till fest: hon i någonting glansigt rött och åtsittande leopardbyxor, fin i håret, doftar gott; pojkarna i skjortor, västar och ett par boots, de turkosa kavajerna på sina galgar. Historierna har de hört förr, sångerna har vi hört förr.

Han fick en annan

Jag har sett dom

Han verkar lycklig

Och hon är ung

Det jag har lärt mig

Det är just detta
När hjärtat svider
Så sjung, ja, sjung!

Marina gör entré i kavaj och klänning, vacker och elegant, med glittrande svarta ögon och ett leende som skulle kunna försätta berg. Hon är med och ändå inte med. Gift med Leif som spelar gitarr och senare ska sjunga om sommaren då ängen stod grön, den sommaren vi möttes ut på ön; han som hyr ut stugor till tyskar och har svårt att få det att gå ihop, med både det ena och det andra. De är det nav kring vilken föreställningen rör sig, en svart sorg förenar dem och hotar samtidigt att spränga deras förbund.

Den man förlorar vinner en annan
Så håll i vännen som du har kär

Sex timmar tidigare har den röda bussen med sitt släp startat från Östersund och kört norrut, genom ett landskap som blir allt mer dramatiskt ju närmare Kaxås de kommer. Vägen klättrar försiktigt uppåt, förbi svampmarker och lingontuvor, och plötsligt öppnar sig ett landskap med branta bergssidor, djupa raviner, en sjö långt därborta. På en sluttning ner mot sjön några hässjor som ett meddelande från en annan tid. I bussen ringer mobiltelefonerna; det är vänner och kollegor som sparkar på dem alla. Lycka till nu i kväll!

- Sover du Peter? säger Mats framme vid ratten.

- Nä.

- Häng på nu så ska du få se ett speciellt landskap.

- Fjäll?

- Nä. Speciellt folk här också. Offerdals socken. Det finns inget som heter Offerdals socken längre, men de har krävt att få ha skylten uppsatt. Och de har skylten uppsatt.

- Hur många bor här?

- Det var då en jävla fråga.

Elisabeth Rombe tar emot på trappan till bygdegården. Den ser inte ut som en bygdegård, utan mera som en träkyrka med sitt höga smala tak och breda väggar. Folk far förbi den när de ska till bygdegården och hamnar bortåt skogen. Den uppfördes 1954

när ingen funderade på att flytta söderut, den nybyggda Svea Park drog in så mycket pengar så att det blev över och mer därtill, och de styrande ville ha något som både drog folk och blickarna till sig, något modernt. Kramar och skratt och alla är välkomna.

- Hur många kommer ikväll? säger Mats.

- Sextio i förköp, säger Elisabeth.

- Och så är det vi.

- Ja, ni har ju dragit hit en massa folk.

- Nitton.

- Nitton, ja.

- Det är åttio. Och sen? Tjugo till?

- Ja, det tror jag.

- Okej, då bygger vi för hundra.

Sikten är klar ner mot sjön som ligger alldeles stilla där nere, liknar ett isflak under eftermiddagssolen. Kyla i luften, en tid strax före den första snön. På andra sidan sjön klättrar skogen brant uppför berget, längre bort reser sig den vitklädda Åreskutan. En lätt rök stiger upp från skogen, ingen vet var den kommer ifrån. Några som avverkar? Älgjägare? På den här sidan, längs sluttningen ner mot sjön, ligger utspridda röda hus där det snart kommer att lysa ur köksfönstren, krumma lador, en rödmålad skola, en tom hockeyrink där det var länge sedan publikrekordet slogs. Ängsmark, åkermark, som uthuggna ur skogen. Ljudet från en bäck, annars tystnad. Åt andra hållet, någonstans bakom skogsbrynet, ligger huset där någon vart nedstucken onsdag förra veckan, nedstucken och dödad, mitt på blanka eftermiddagen. Nej, de var inte från trakten. Fyllskallar. Som en novell av Åke Smedberg.

- Vi har brett några mackor, vi tänkte ni var hungriga.

Kaxås heter byn, trehundra familjer, femtiofem barn i skolan. Årskurs ett till sex, än så länge. Men fortfarande finns det jobb i stenbrottet; skiffern från Offerdal är vida berömt. Och annars? Några bönder, skolan, ICA, två bensinstationer, skoterförsäljning. Många jobbar inne i stan, fem mil söderut. Förr var man duktig i skidor, vilket det stora prisskåpet i bygdegården skvallrar om: pokaler, plaketter, silverfat med inskriptioner.

När bussen och släpet är urlastade bygger Cobbe och Peter läktaren; Cobbe vant och säkert med krysstag, ramar, vingmuttrar och till sist de tunga skivorna, Peter ännu famlande, frågande, rädd för att få fingrarna i kläm. Mats riggar upp lampor, drar sladdar, går sedan på ljudet. Ingela gör i ordningen scenen. Mary, som dras med sin värkande axel, sätter upp sminkbordet, packar upp scenkläder. Tonen är vänlig, saklig, inte ens ett stråk av irritation kan märkas dem emellan trots nya lampor som inte lyser, kontakter som glappar, sladdlösa mikrofoner som inte fungerar som de ska.

- Helvete!

I kväll är det världspremiär.

Ingela Söderlund och Peter Danielsson har kommit med just för den här pjäsen, som musiker och sångare främst. Mary Stoor, Colbjörn Lindberg och Mats Nolemo har funnits med hela tiden ända sedan Friteatern bröt sig ur Riksteatern och blev en fri grupp 1973. Då en av många röster, ändå med säregen pipa. I dag har de flesta försvunnit, men Friteatern ligger kvar ute på vägarna. Och någonting har hänt. Först det säregna dock.

När Margareta Wirmark vid mitten av sjuttioalet publicerade sin studie av de fria teatergrupperna, *Nuteater. Dokument och analys av 70-talets gruppteater*, stack Friteatern av från mönstret; inte så att de inte skulle spela politisk teater – vilket de alla skulle – utan för att de så starkt underströk det personliga, detta att de ville spela politisk *och* vad de kallade psykologiserande teater. De sade att politiska frågor också är privata, privata frågor också politiska. De underströk teaterns fysiska uttryck. Saker ska inte bara förstås intellektuellt, hjärtat ska också klappa lite fortare. De hittade själva sina scenlösningar, byggde scener som de kånkade runt landet, tränade hårt fysiskt så att de fick kontroll över kroppen, inte bara över rösten. De talade om komplexitet, varnade för förenklingar. De spelade sina egna pjäser, började så småningom söka sig till klassikerna och till samarbete med svenska författare. När de 1977 spelade *Woyzeck* utnämnde Björn Nilsson i Expressen Friteatern till den mest professionella av de fria teatergrupperna. "Det är lysande dramatik, en fackla som sveper genom mörkret; vårt och Büchners".

PC Jersild skrev *Gycklarnas Hamlet* för dem, Lars Forssell skrev *Pirater* och tidningar, radio och TV fick ställa sig i kö för att få intervjuer. De körde Henning Mankells *Tok-Fursten* för utsålda hus på den scen som till sist blivit deras, Bristol i Sundbyberg.

Recensionerna fortsatte att vara goda: "Ingen av Stockholms båda bastanta institutionsteatrar kan konkurrera med någonting jämförbart enhetligt lustfyllt utan överspel, roligt utan råhet", skrev Ingmar Björkstén i Svenska Dagbladet om *Odysseus* 1985, "Det här är den sorts uppskakande teaterupplevelse som jag önskar alla tonåringar och vuxna", skrev Pia Huss i *Abrakadabra* om *Brev på villovägar* 1987. Mitt i åttiotalet gav Mary Stoor sig ut ensam på vägarna, med en krånglande kaffeautomat som enda sällskap, för att gestalta tre kvinnor på en fabrik. Det var inte många andra arbetare på teatertiljorna det året.

Publiken både kom och inte kom, fast även när den kom levde Friteatern ständigt på randen till konkursen. Att spela på Bristol blev för dyrt, också när föreställningarna var slutsålda, och varken drömmen om att bli en regionteater för norra Stockholm eller en stadsteater i Sundbyberg hade kunnat förverkligas, så det blev till att ge sig ut på vägarna igen med buss och med släp. Men när åttiotalet övergått i nittiotal var det som om idéerna höll på att sina, vägen framåt tycktes dunkel. Det var då Gunnar Åsén ringde.

De var uppe i Östersund, gav några föreställningar av *Gycklarnas Hamlet*, när han ringde och sade att han ville träffa Mats Nolemo, ville bjuda på lunch, hade något att diskutera. Gunnar Åsén är inte vem som helst. Gunnar Åsén är socialdemokratisk tungviktare från Ytterhogdal i Härjedalen, därtill kulturellt intresserad. Han hade haft med Friteatern att göra förut, hade tagit in några av deras föreställningar, och nu bjöd han Mats Nolemo på Domusrestaurangen i Östersund, på Dagens rätt, och när de väl huggit in på maten sade att han skulle vilja köpa en tio-tolv föreställningar av honom, fast inte *Gycklarnas Hamlet*. Han skulle vilja ha något nyskrivet.

- Hur mycket pengar har du? sade Mats Nolemo, som inte är lagd åt det ceremoniella.

- Hundratusen, sade Gunnar Åsén.

- Glöm det, sade Mats Nolemo. Vi kan inte skriva någonting nytt och sedan köra tio föreställningar.

- Hur många föreställningar skulle ni behöva köra? sade Gunnar Åsén.

- Trettio, sade Mats Nolemo.

En vecka senare ringde det i Mats Nolemos mobiltelefon.

- Jag har ordnat en halv miljon, sade Gunnar Åsén. Räcker det?

Pjäsen kom att heta *Den långa vägen till nu*, trettio föreställningar i Härjedalen växte till fyrtiotre, och från Härjedalen spred den sig upp till Jämtland och Norrbotten, ner genom Dalarna, Småland, Stockholms skärgård, Blekinge. För första gången under sin långa karriär som teaterarbetare hade de ställt frågan vad publiken ville ha. Vilken publik skulle de möta? Vad var deras värld, deras föreställningar? Ett visste de: Det var en publik som inte brukade gå på teatern. Det var en publik som inte skulle jämföra teaterföreställningar med varandra, utan föreställningen med livet självt. Förr var de konstnärliga mötena så exklusiva, nu är det mötet med publiken som är det viktiga, säger Mary Stoor. Den barfota fysiska experimentteatern har blivit... ja, vad? Mötet mellan skådespelare och text har väl inte ersatts av mötet mellan skådespelare och publik, tyngdpunkten har dock förskjutits.

- Men fortfarande skildrar vi den svage, inte den starke, säger Mary Stoor i den lugna stund som är mellan scenbygge och publikens ankomst.

Elisabeth Rombe hörde talas om Friteatern på en regionkonferens för bygdegårdar.

Flera av ombuden hade sett dem förr, Gustav Kling från länsteatern var där och talade så att alla plötsligt ville satsa på teater och det ena gav det andra och så fick Kaxås Bygdegårdsförening en dag ett telefonsamtal från Stockholm där Friteatern frågade om de kunde tänka sig att stå för premiären av den nya pjäsen, den som skulle heta *Är det fest så är det*. Det var flera som ville ha premiären, många som haft Friteatern hos sig förut, men vem skulle de välja utan att de andra tog illa vid sig? Lösningen blev en nykomling. Det är därför Elisabeth Rombe står i köket på bygdegården en lördagseftermiddag i oktober och pytsar ut glasyr över bullarna hon bakat.

När det sist var teater i Kaxås?

"Tjadden" Hällström var här någon gång i mitten av sjuttioalet: alla trodde det skulle bli smockfullt, fyrtio personer kom. Sedan dess har visst Riksteatern passerat här någon

gång, fast det är det ingen som riktigt minns. Bygdegården används till fester och dans ibland, sammanträden, vinterrevyn, och så bingon varje fredagskväll. På nedre botten finns barnbispisningen och biblioteket, som är öppet varje tisdagskväll.

- Då får vi hoppas det ska räcka.

Det blir kaffe och bullar i pausen.

Är det fest så är det ett samarbete med författaren Åke Smedberg, ursprunget finns i en av novellerna i hans senaste bok, *Legender från Häståsen*, ett drama kring ett dansgolv mellan två människor som förlorat ett barn. Den som endast sett *Den långa vägen till nu* eller uppföljaren *Fröken Frids sista vilja* har kanske svårt att se sambandet mellan Friteatern och Åke Smedberg, ty där de förra är grovkorniga är den senare subtil, tar de förra i huvudsak skrattet till hjälp ligger hos den senare gråten närmre. Landskapet är emellertid detsamma, också människorna i det. Tunga dimsjok som kommer kanande längs bergssidan, vassvuxna grantoppar, ljuset från ett ensamt fönster. Skådespelarna i den här föreställningen har alla sina rötter i landskap som skulle kunna vara just detta. Därför är det inte så underligt att det hos Mats Nolemo slog an en ton när han av en slump började läsa en av Smedbergs tidigaste novellsamlingar; han läste till slut och ringde sedan författaren, djupt imponerad ("Han skriver ju så att man får ont i magen"), och sade att det skulle vara roligt att göra någonting ihop någon gång. Åke Smedberg glömde inte samtalet - det är inte så ofta en läsare ringer upp, drabbad av kraften i berättelsen - trodde dock knappast på en fortsättning. Några år senare ringde Mats Nolemo upp igen. Det var förra hösten. Han kom med en beställning, en pjäs. Skriv vad du vill!

Det blev en pjäs om det där paret på dansgolvet, invävd i legender om trakten, men av dansgolvet har blivit timmarna före en femtioårsfest, av legenderna är kvar några fragment. Man har ändrat, stuvat om, strukit och lagt till, med regissören Martin Lindbergs hjälp. Råvaruleverantör, säger Åke Smedberg om sin roll.

- Jag har lärt mig otroligt mycket.

De två förra uppsättningarna var mindre i omfång, spelades dessutom med publiken som en del av föreställningen. I *Den långa vägen till nu* satt Mats och Cobbe med alla andra när föreställningen började, med trubaduren från Stockholm på scenen, *Fröken*

Frids sista vilja började med att publiken fotograferades. De har spelat i lokaler som inte har varit större än ett ordinärt vardagsrum, de har spelat i vinkeln mellan två rum, även med folk på scenen. ("Vi fick säga till publiken att nu får ni tänka bort han som sitter där under tavlan.") En kväll när Mats skulle sätta sig på sin reserverade plats framme till vänster upptäckte han att skylten låg på golvet och hans stol var upptagen, men när han försökte påkalla ockupantens uppmärksamhet om sin prekära situation ombads han att skaffa sig en egen plats, som alla andra. De säger i princip aldrig nej till en lokal, men brukar se till att titta på den först så de vet vad de har att vänta. Deras budskap till arrangören är enkelt: Skaffa ni publik så ordnar vi resten!

Ett problem under senare år, säger Mats Nolemo, är att turnerande teatrar ställer så höga krav på arrangören – på scenen, takhöjden, logerna och så vidare – att det alldeles tar glädjen ur föreställningen. Det roliga är borta, kvar är en nervös arrangör.

Elisabeth Rombe har hunnit byta om och försvunnit ner till entrén med kassaskrinet innan de första kommer, fyra herrar i bil från Landön, femtiofem minuter före föreställningens början. Bygdegårdsföreningens övriga styrelsemedlemmar är då sedan länge på plats, har burit upp maten till vickningen efter föreställningen och hunnit prata lite med skådespelarna, beundrat den sinnrikt konstruerade läktaren, placerat ut kaffekopparna ... och klockan slår sju, det är fullt i kväll, etthundratjugo personer har kommit: en publik i koftor och tröjor och någon enstaka slips, blus och kjol, någon dräkt. Det är en publik som aldrig givit sig av, eller som kommit tillbaka. Flera stolar har fått bäras fram. Strålkastarna påslagna. Tystnad. Plötsligt två man som släntrar in på scenen med gitarrfodral i händerna.

– Ja gosse, vilka bilar man har haft. En crèmefärgad Pontiac, så låg att man satt med arslet i backen. Där kan man prata om glidare.

Anders Sundelin

Ordfront Magasin 1/99